

УДК 026:37](477-25)ДНПБУ:025.171

Н. Г. Мацібора, *зав. відділу наукової організації та зберігання фондів ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського*

КОЛЕКЦІЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ КНИГОЗБІРНИ ЯК ЧАСТИНА ЄДИНОГО ОСВІТЬОГО ПРОСТОРУ

У статті оглянуто зміст книжкових колекцій Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського; інформаційне наповнення зібрань і їх використання; висвітлено окремі напрями науково-дослідної роботи Бібліотеки.

Ключові слова: *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського, рідкісне видання, цінне видання, колекція, покажчик, електронна доставка документів, фонд, електронна копія.*

Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського – багатofункціональна наукова установа Академії педагогічних наук України. Згідно зі своїми головними завданнями Книгозбірня формує національний галузевий ресурс. Фонд ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського налічує близько 530 тис. одиниць зберігання на традиційних і електронних носіях інформації, 50% якого – галузеві документи з психолого-педагогічних питань. У фонді Бібліотеки наявні значні за обсягом і хронологією комплекти документів українською, російською, англійською, німецькою, польською та іншими мовами, видання наукового, освітнього та історичного змісту. За змістом фонд освітянської Бібліотеки багатogалузевий, призначення якого – оптимально забезпечити інформаційні потреби користувачів із найактуальніших проблем галузі. Це досягається, зокрема, завдяки виділенню у фонді Бібліотеки автономних частин – підфондів.

Важливою складовою фонду ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського є рідкісні видання XVIII–поч. XX ст., яких налічується близько 90 тис. Ці видання ввійшли до складу наукового об'єкта ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського «Документи психолого-педагогічного та історико-культурного напрямку XVIII–поч. XX ст.» і є національним культурним надбанням України, серйозною джерельною базою, підґрунтям для наукових досліджень із питань становлення і розвитку освіти.

У фонді ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського представлено колекції психолого-педагогічної тематики, зокрема у підфонді «Педагогіка» – документи з історії педагогіки, педагогічної психології, дидактики, спеціальної педагогіки, педагогіки початкової та середньої освіти, професійної та вищої освіти, шкільні програми, твори видатних педагогів: Я. А. Коменського, І. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, Д. Локка, Ф. Прокоповича, В. Каразіна, О. Духновича, К. Ушинського, М. Корфа, С. Русової, А. Макаренка, Г. Ващенко, В. Сухомлинського та інших видатних діячів минулого.

У підфонді «Психологія» – видання з історії, становлення і розвитку психологічної науки, праці вітчизняних і зарубіжних психологів. Творчий доробок відомих психологів: В. Бехтерева, А. Богданова, О. Введенського, А. Бена, В. Вагнера, О. Гіляровського, М. Зеленського, М. Ланге, М. Рібо, Г. Челпанова є золотим надбанням у фонді Бібліотеки. Книги цих авторів рідкісні і цінні за своїм змістом і значимістю, тому нами приділяється велика увага їх збереженню. Для обслуговування користувачів Бібліотеки створюються електронні копії раритетних видань, виготовлення яких розпочато в 2006 р. (оцифровані видання: Я. А. Коменський «Великая дидактика» (1896), П. Каптерев «Педагогическая психология» (1877), І. А. Сікорський «Душа ребенка с кратким описанием души животных и души взрослого человека» (1911), А. Богданов «Из психологии общества» (1904) тощо). Це дозволяє користувачам Бібліотеки активно використовувати ці документи у своїх наукових дослідженнях. Крім того, зроблено перший крок до електронної доставки документів територіально віддаленим користувачам. Фільмокопії передаються до Страхового фонду України.

За сучасних умов розвитку освіти, коли особливого значення набуває самостійна робота в навчанні, зросла роль навчальної літератури. Останніми роками відчуваються динамічні зміни як у кількісних, так і в якісних показниках виданих підручників. Із пасивного носія інформації підручник перетворився на активну дидактичну систему, яка допомагає учням і студентам забезпечувати самоконтроль, самоперевірку, формувати логічне мислення, культуру і власну життєву позицію.

Підручники є обов'язковою складовою фонду педагогічних бібліотек як спеціалізованих [10, с. 198]. У фондах Бібліотеки

представлена велика колекція шкільних підручників. Структура колекції – підручники дореволюційної доби 1748–1917 рр. видання (1 173 прим.); 1918–1945 рр. (2 223 прим.); з 1946 р. і до сьогодні (понад 20 000 прим.).

На основі вивчення інформаційного ресурсу Бібліотеки науковцями проводиться широка науково-пошукова і науково-дослідна робота. Об'єктом дослідження став фонд підручників. Шкільні підручники XVIII–поч. XX ст. – надбання педагогічної науки України, основа наукових досліджень із питань розвитку вітчизняної освіти та підручникотворення. Збереження цих документів – важливе завдання не тільки для ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, а й для держави.

Одні з ефективних способів інформування про зміст фондів бібліотек і інших установ фондоутримувачів – створення друкованих каталогів, формування повнотекстових баз даних на електронних носіях інформації. З метою якнайповнішого інформаційного забезпечення науковців, освітян у їхніх дослідженнях із питань історії розвитку освіти, вітчизняного підручникотворення, бібліотечної справи фахівцями ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського у межах НДР «Створення, становлення і розвиток освітянських бібліотек України (X–XX ст.)» (наук. керівник – П. І. Рогова, канд. іст. наук) підготовлено друкований каталог «Підручники і навчальні посібники з фондів Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського для початкових і середніх навчальних закладів (1748–1917 рр.)» [7], в якому зосереджено відомості про 1 173 документи навчальної літератури із середини XVIII–поч. XX ст. Робота над створенням вищезазначеного друкованого каталогу мала певну специфіку. Відомо, що видання дореволюційної доби за своїм оформленням суттєво відрізняються від книжкового масиву нізнішого періоду. Тогочасні друкарні, видавничі установи, товариства-видавці здійснювали поліграфічне оформлення за власними правилами, відсутність відповідних стандартів ускладнювала бібліографічне опрацювання видань означеного періоду. Створюючи каталог, науковці Бібліотеки взяли за основу методичний посібник «Укладання друкованих каталогів книг громадянського друку (XVIII–початок XX ст.) із фондів бібліотек України», підготовлений науковцем ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського Р. С. Ждановою [15, с. 3–19].

Під час роботи над цим виданням труднощі, з-поміж іншого, становили: оптимальний добір матеріалу, розуміння особливостей бібліографічного опису дореволюційної книжки та пристосування його до умов праці в автоматизованому режимі.

При укладанні основного розділу каталогу упорядники використали науково-бібліографічний (науковий) опис, що пов'язано з типом бібліографічного посібника як каталогу. При такому описі максимально враховуються як основні, так і факультативні елементи, зберігається графіка написання твору, висвітлюється повніше його зміст. Особлива увага зверталася на область приміток, кількість яких у посібнику не обмежується. Враховували помітки, характерні як для всього накладу видання, так і для окремих примірників, тобто дарчі написи, печатки і штампи, екслібриси тощо.

Структурно друкований каталог складається з основної частини і низки допоміжних покажчиків. В основній частині матеріал розташований за хронологією його видання, а в межах одного року – за алфавітом авторів і назв підручників. Різномасштабному розкриттю змісту сприяє розгалужений науково-допоміжний пошуковий апарат, який охоплює покажчики, що значно збагачує книгу та підвищує її інформативність.

Каталог «Підручники і навчальні посібники (1748–1917 рр.) з фондів ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського для початкових і середніх навчальних закладів» – ґрунтовне дослідження фондів Бібліотеки та значний внесок у формування потужного науково-інформаційного ресурсу освітянської галузі України, у національну бібліографію. Зазначений каталог надійшов до фондів національних, державних та інших бібліотек України, зокрема бібліотек ВНЗ III–IV р. акр., ІППО, інститутів системи АПН України.

Наступний об'єкт дослідження науковців ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського – колекція психолого-педагогічних часописів XIX–поч. XX ст., яка також є одним з найвагоміших надбань Книгозбірні.

Періодика – цінне інформаційне джерело – багатовекторно висвітлює не лише історію розвитку, а й важливі аспекти психолого-педагогічної проблематики. Здебільшого ці джерела не були відомі широкій читацькій аудиторії, отож Бібліотека робить усе для того, щоби вони вийшли із забуття і стали важливою складовою національної культури.

Педагогічні журнали з'явилися в Росії в середині XIX ст., але і до цього часу суспільство проявляло велику зацікавленість до проблем навчання і виховання, що відображалось у змісті деяких універсальних журналів кінця XVI – початку XIX ст. На сторінках багатьох часописів, які виходили в XIX – XX ст., залишаються зафіксованими не лише події громадсько-політичного, економічного, культурного життя українства, а й чимала кількість публіцистики, наукових, науково-популярних, нізнавальних, просвітницьких праць, створених фахівцями з різних галузей знань. Значна частина таких матеріалів присвячена розвитку педагогічної думки. Педагогічні проблеми висвітлювались у «Прибавлениях» до «Московских ведомостей», що видавалися видатним просвітителем XVII ст. М. І. Новіковим. Статті були дуже популярні, і тому М. І. Новіков перетворює «Прибавления» на журнал для вихователів і дітей. У 1785 р. «Прибавления» вийшли під назвою «Детское чтение для сердца и разума». Це був перший дитячий журнал, основоположник періодичної дитячої літератури в Росії. Часопис редагував М. Карамзін. Тематика видання різноманітна і цікаво викладена у статтях, байках, повістях, казках повчального і морального змісту. Журнал був популярним серед дітей і дорослих. У жодній країні світу журнальна публіцистика не була всенародним читанням такою мірою, як у Росії в другій половині XIX ст. Причини цього явища криються в історичних і політичних умовах розвитку Росії, які склалися в середині XIX ст. – час бурхливого розвитку журналістики в країні.

Педагогічна преса XIX ст. – цінне джерело інформації з історії педагогіки. Вона вміщує багату спадщину вітчизняної педагогічної культури. У другій половині XIX ст. в Росії видавалося понад 200 педагогічних журналів [5, с. 289]. Цьому сприяла необхідність у професійному обговоренні рівня розвитку вітчизняної освіти, педагогіки, методології навчального процесу, виокремлення головних аспектів у засвоєнні учнями знань із рідної мови й літератури, математики, природничих наук, а також в інформаційному забезпеченні педагогічного процесу загалом. Частина цих часописів, а також низка періодичних видань, що вийшли друком у відомих наукових центрах Російської імперії (Москва, Санкт-Петербург, Київ, Полтава та ін.), зберігаються нині у фондах Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинсько-

го. Серед 130 назв періодичних видань із фондів ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського відзначимо, зокрема, такі пресодруки: «Бюлетень відділу народної освіти Полтавського Губвиконкому» (1906), «Вестник философии и психологии» (1889–1915), «Воспитание» (1861–1863), «Друг юношества» (1807, 1809, 1814), «Журнал Министерства народного просвещения» (1835–1917), «Народная школа» (1877–1916), «Педагогическая хроника» (1884), «Учитель» (1863, 1865, 1869), «Учительское слово» (1914) та ін. видання, які доволі складно віднайти в сучасних українських книгосховищах. Саме цим і пояснюється актуальність і необхідність створення фахівцями ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського науково-допоміжного покажчика «Психолого-педагогічні часописи з фондів Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського. 1807–1917 рр.»

Отже, у науковий обіг запроваджується не тільки 130 назв періодичних джерел вказаного напрямку, а й уперше вводиться інформація щодо редакційних колегій, місць видання, періодичності та іншої атрибуції, необхідної для виходу часописів друком, також вивчатимуться історико-функціональні особливості цих часописів (зокрема, буде здійснена спроба визначити чіткі межі виходу того чи іншого видання, встановити імена фактичних редакторів, видавців, авторів, назвати прізвища – чи, у разі можливості, розкрити неназвані імена, криптоніми журналістів, письменників, представників науково-педагогічної інтелігенції, які брали участь у творенні видань).

Науково-допоміжний покажчик «Психолого-педагогічні часописи з фондів Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського. 1807–1917 рр.» укладається в межах науково-дослідної роботи Бібліотеки «Теоретичні засади формування всеукраїнського інформаційного ресурсу з питань психолого-педагогічної науки і освіти на базі Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського» (наук. керівник – П. І. Рогова, канд. іст. наук). Бібліографічний опис часописів здійснюється згідно зі «Схемою повного бібліографічного опису періодичного видання», розробленою і активно використовуваною у бібліографуванні української періодики працівниками Науково-дослідного центру періодики Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника [12].

Журнали описуються мовою оригіналу. Бібліографічний запис складається з таких елементів: назва журналу, відомості, що належать до заголовка, місце видання, видавництво, роки видання, примітки. Укладачі намагаються подати якомога повні відомості про назви томів, випусків, прізвища редакторів, також максимально враховують факультативні відомості, що викликає необхідність детального вивчення періодичного видання. Важливим є розкриття змісту через наведення назв розділів, публікацій, імен авторів тощо. При описі журналів зберігається тогочасна графіка написання, опис виконується *de visu*. В основній частині часописи розміщуються в алфавітному порядку. На кожний журнал, незалежно від року видання, повний опис подаватиметься один раз.

До покажчика внесено відомості про 130 назв часописів із фондів ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, які сьогодні є базою для здійснення наукових досліджень, серед яких «Журнал Министерства народного образования» (СПб., 1834–1917) – офіційне видання цього відомства. Під цією назвою журнал існував 83 роки, хоча впродовж всього XIX ст. мав попередників: «Периодическое сочинение об успехах народного просвещения» (1803–1819), «Журнал Департамента народного просвещения» (1821–1824), «Записки, издаваемые от Департамента народного просвещения» (1825, 1827, 1829).

«Журнал Министерства народного образования» (СПб., 1834–1917) відіграв велику роль в історії народної освіти. На сторінках часопису читач знаходив урядові розпорядження щодо народної освіти (царські накази, міністерські циркуляри тощо), статті з гуманітарних наук, друкувалися роботи академіків О. О. Шахматова, О. І. Соболевського, професора О. М. Веселовського. Видатні діячі співпрацювали у відділі «Критика і бібліографія», де друкувалися ґрунтовні рецензії на нові видання з гуманітарних наук. У відділі «Сучасний літопис» з'являлися огляди проектів реформ середньої освіти, розглядалися шкільні програми, звіти наукових і педагогічних товариств. Кожний номер закінчувався матеріалами з класичної філології [6, с. 301]. У 1860–1863 рр. редактором журналу був К. Д. Ушинський. Він вніс значні зміни в програму журналу, перетворив його з історико-філологічного на педагогічний. З 1860 р. в журналі вводяться нові рубрики: «Педагогіка і дидактика», «Критика і бібліографія». За цей час у

журналі друкувалися переклади творів Песталоцці, Дістервега. Сам редактор уперше розміщує ряд своїх видатних праць: «Труд в его техническом и воспитательном значении», «Родное слово» тощо. У 1864 р. посаду редактора обіймає Ю. С. Рехновський. Змінюється зміст журналу, виокремлюються лише два відділи (розділи) «Урядові розпорядження» і «Відомості про стан і діяльність наукових установ і навчальних закладів Міністерства народної освіти». У наступні роки в журналі публікувалися матеріали з історії, філології і літератури, з'явилися статті з педагогіки і народної освіти [3].

Журнал «Женское образование», адресований батькам і наставникам, виходив друком у 1876–1891 рр. (у фонді 1877–1880 рр. видання в неповних комплектах). Продовженням цього часопису був педагогічний і науково-популярний журнал «Образование» 1892–1909 рр. (у фонді 1892–1907 рр., неповні комплекти). Він присвячувався питанням виховання і навчання. Видавці-редактори – В. Д. Сіновський, О. Я. Острогорський. Попередником цих журналів був «Педагогический листок С.-Петербургских женских гимназий». У фонді Бібліотеки за 1871–1899 рр. видання наявні в неповному комплекті [2].

Журнал «Свободное воспитание» видавався в 1907–1917 рр. прихильниками і послідовниками Л. М. Толстого. У фонді Бібліотеки зберігається повний комплект журналів. Це видання, яке посідало особливе місце серед інших журналів демократичного спрямування, – провідник принципів виховання, заснованих на «самодіяльності, задоволенні потреб дітей і юнацтва, на продуктивній праці як необхідній основі життя». Рішучий супротивник принципів старої школи, журнал здійснював великий вплив на демократичний прошарок учительства, підтримував їх у боротьбі з рутиною, формальністю і шаблоном у педагогічній роботі.

«Свободное воспитание», як рупор радикальної педагогічної думки, друкував статті Н. К. Крупської: «К вопросу о свободной школе» (1910), «Вопрос о трудовой школе на Берлинском конгрессе учителей» (1911), «Мысли Н. И. Пирогова о воспитании и образовании» (1910); К. Н. Вентцеля «Свободное воспитание и семья» (1913) тощо [13].

У колекції зберігаються журнали, що друкувалися на території України, яка належала тоді до складу царської Росії: «Наука и

школа» (Х., 1915–1916); «Наша школа» (К., 1909–1913); «Світло» (К., 1910–1916); «Учитель» (Львів, 1912, 1913); «Учительське слово» (Львів, 1914); «Церковно-приходська школа» (К., 1900–1916) тощо.

Упродовж 2003–2007 рр. у Бібліотеці реалізовано комплекс заходів, спрямованих на забезпечення належного функціонування вищезгаданого наукового об'єкта: розпочато виготовлення електронних копій раритетних шкільних підручників і посібників (1748–1917 рр.) та документів психолого-педагогічної тематики. Оцифровано 118 582 ст. рідкісних книг – 483 документи. Визначено балансову вартість 8 000 раритетних видань XVIII–XIX ст., провідними фахівцями-реставраторами НБУВ реставровано 258 видань. Книгосховище обладнано новими стелажми. Кошти на виконання цих робіт виділено державою.

Особливо важливим напрямом діяльності Бібліотеки є науково-дослідна робота з вивчення та збереження раритетних видань, що становлять основу інформаційного ресурсу ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського та складову скарбниці національної культури.

Каталог «Підручники і навчальні посібники (1748–1917 рр.) з фондів Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського для початкових і середніх навчальних закладів», науково-допоміжний покажчик «Психолого-педагогічні часописи з фондів Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського. 1807–1917 рр.» – вагомий внесок у національну бібліографію. Багатоосяжне дослідження фондів Бібліотеки сприяє формуванню потужного науково-інформаційного ресурсу освітянської галузі України.

Створені покажчики відіграють важливу роль у збереженні культурної спадщини, допоможуть читачеві зорієнтуватися у багатстві інформаційних ресурсів ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського та значно полегшать пошукову роботу науковців. Такі видання слугуватимуть користувачеві у здійсненні дослідницьких завдань не лише в галузі педагогічних наук, а й у бібліології, бібліотекознавстві, журналістиці, культурології загалом.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Васильченко, М. П.* Бібліотечні фонди / М. П. Васильченко, Н. М. Кушніренко, В. А. Мільман. – Х. : Основа, 1993. – 150 с.

2. *Женское образование* : педагогический листок для родителей, наставниц и наставников, издаваемый при С.-Петербургских женских гимназиях. – 1877–1880. – СПб. : Тип. В. Демкова, 1877, 1878, 1880.

3. *Журнал Министерства* народного просвещения. – СПб. : Тип. Императорской Академии Наук, 1835–1917.

4. *Ковальчук, Г. І.* Книжкові пам'ятки (рідкісні та цінні книжки) в бібліотечних фондах / Г. І. Ковальчук. – К. : [б. в.], 2004. – 644 с. – Бібліогр.: с. 644.

5. *Обрезкова, И.* Педагогическая периодика России XIX – начала XX века / И. Обрезкова // Нар. образование. – 2000. – № 10. – С. 288–297.

6. *Пестова, А.* Журналы в Ушинке / А. Пестова // Нар. образование. – 2000. – № 10. – С. 298–306.

7. *Підручники і навчальні посібники (1748–1917 рр.)* з фондів Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського для початкових і середніх навчальних закладів : каталог / АПН України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського ; [упоряд.: Мацібора Н. Г. та ін.; наук. ред. Рогова П. І.]. – К. : Атіка, 2005. – 383 с.

8. *Про обов'язковий примірник* документів : Закон України від 9 квіт. 1999 р. № 595–XIV // Уряд. кур'єр. – 1999. – 13 трав. – С. 1–3.

9. *Про порядок доставляння* обов'язкових примірників документів : постанова Каб. Міністрів України від 10 трав. 2002 р. № 608 // Бібл. планета. – 2002. – № 3. – С. 2–4.

10. *Рогова, П. І.* Інформаційна підтримка освітньої галузі / П. І. Рогова // Лицейна освіта в Україні: перспективи і розвиток : практ.-зорієнт. зб. / за ред. Г. С. Сизоненко. – К., 2002. – С. 197–202.

11. *Рогова, П. І.* Топологічні ознаки педагогічних бібліотек / П. І. Рогова // Директор шк., ліцею, гімназії. – 2003. – № 5/6. – С. 120–125.

12. *Романюк, М. М.* Схема повного бібліографічного опису періодичних видань / М. М. Романюк, М. В. Галушко // Зб. пр. Наук.-дослід. центру періодики. – Львів, 1994. – Вип. 1. – С. 271–290.

13. *Свободное воспитание* : ежемес. журн. / изд. А. Н. Коншина ; под ред. И. Горбунова-Посадова. – М., 1907–1917.

14. *Столяров, Ю. Н.* Библиотечные фонды / Ю. Н. Столяров. – М. : [б. и.], 1991. – 270 с.

15. *Укладання друкованих каталогів* книг громадянського друку (XVIII–початок XX ст.) із фондів бібліотек України : (метод. посіб.) / АПН України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського [та ін. ; уклад. Р. С. Жданова ; наук. ред. П. І. Рогова]. – К. : [б. в.], 2005. – 124 с.